

ОСОБЛИВОСТІ ОПОЗИЦІЙНИХ РУХІВ В АРАВІЙСЬКИХ МОНАРХІЯХ

СКОРОХОД Л.І.,
кандидат історичних наук
старший науковий співробітник

**Інститут світової економіки і
міжнародних відносин
НАН України**

Організовані соціальні рухи завжди були притаманні політичному життю Перської затоки. Поширеним до середини 1980-х років був такий тип соціальних рухів, вплив яких ґрунтувався в значній мірі на особистих, клієнтних стосунках (родинних, шлюбних, товариських тощо) із відомими членами уряду та правлячої родини, і який мав на меті отримання доступу до органів, які приймають політичні рішення. Такі рухи переважно діяли в рамках політичної системи і здебільше виконували лоббістські функції. Інший тип соціальних рухів – ісламська опозиція.

Виникнення ісламської опозиції (як не парадоксально термін звучить стосовно таких країн, як монархії Перської затоки) було пов'язано не тільки із посиленням тиску Заходу на мусульманський світ, але й з такими факторами, як певна демократичність ісламу, який допускає можливість існування різних оцінок та трактувань; відсутністю в ісламі інституту церкви та обов'язкової догматизованої регламентації тощо. Однак, на наш погляд, головним чинником такого явища як формування опозиції на релігійній та трайбалістській основі була специфіка функціонування політичних режимів Аравійського півострова. Політика кожного із монархічних режимів Перської затоки була спрямована на суттєве обмеження автономності племен та на інтегрування трайбалістських інститутів до політичних систем в якості їх структурних елементів. Вони також абсорбували інститути ісламу – мечеті, суди, шкільні заклади тощо – в державний апарат, який контролював та спрямовував їх діяльність. Версії трайбалізму та ісламу, репрезентовані монархіями Перської затоки, стали важливим інструментом держави в справі забезпечення інституційної підтримки та ідеологічного обґрунтування законності правлячих режимів. Уряди фінансували функціонування трайбалістських та релігійних інститутів та надавали їм необхідний простір для діяльності в рамках політичної системи, у якому здебільше було відмовлено іншим типам

соціальних та політичних організацій (таким як політичні партії чи, за деяким винятком, вільній пресі). За згаданих умов громадяни арабських монархій мають можливість організуватись соціально та брати участь в політичних процесах саме через ці санкціоновані державою інститути.

Одним із вагомих наслідків такої внутрішньої політики правлячих родин країн Перської затоки є те, що вона об'єктивно стимулює політичну опозицію (якщо така формується) організовуватись переважно на трайбалістській та релігійній основі як ідеологічно, так і інституційно. Останньому сприяє ще й той факт, що режими не мають монополії на політичну інтерпретацію ісламських та трайбалістських цінностей. Іслам та трайбалізм не є незмінними політичними фактами; в контексті арабських соціумів вони є рамками для ідентифікації. Їх зміст є відкритим для політичних дебатів та боротьби, - процесу, який відбувається сьогодні повсюди на Близькому Сході та монархіях Перської затоки. Правлячі режими висувають офіційні інтерпретації, які підтримуються відповідними фінансовими, інституційними ресурсами та засобами масової інформації. Опозиційні групи та політичні діячі висувають інші, власні тлумачення, намагаючись здобути прихильність мас. Опоненти мають можливість звинуватити правлячі кола в нездатності жити відповідно до стандартів, які вони самі визнали у відповідності із догмами ісламу та традиціями. Обмеження соціального простору здебільше трайбалістськими та ісламськими інститутами природньо веде до того, що політична опозиція гуртується навколо племінних структур, мечетей чи релігійних шкіл.

Безумовно, було б помилкою вважати, що єдиною основою для політичної організації в монархіях Перської затоки є родина, плем'я або конфесія. Інші - світські - суспільні групи, організовані на функціональній або ідеологічній основі, є важливим елементом політичного життя. Вони не є частиною політичної опозиції, залежать від державного апарату організаційно та фінансово, але набули значення як важливі складові елементи інституційної бази представництва інтересів широких соціальних груп. І традиційні (об'єднані по племенним або конфесійним ознакам), і сучасні (спілки по професійним інтересам, клуби, палати) формування відіграють свою роль, забезпечуючи організаційну базу як для спілкування громадян, розвитку взаємин поза родиною, так і для знаходження варіантів спілкування з державними структурами в процесі лоббіювання уряду на користь своїх специфічних інтересів. Типовим явищем для сучасного життя арабських монархій є діяльність мережі торговельних палат, які стали активними учасниками процесу прийняття політичних рішень. В Кувейті, наприклад, Торговельна Палата після іракської агресії приєдналася до інших опозиційних груп в тискові на уряд з метою відновлення конституційних норм життя. В Саудівській Аравії Торговельна Палата координує лоббістську діяльність 19 регіональних палат¹. Інші професійні об'єднання

та клуби традиційно заповнюють свою нішу в життєвому просторі, а в критичних ситуаціях стають базою для вираження політичних інтересів представників відповідних соціальних груп.

Однак все ж найбільш впливовою в арабських монархіях залишається опозиція, яка спирається на традиційні та релігійні ціннісні орієнтації. Типовою в цьому відношенні є ісламська опозиція в Саудівській Аравії, яка взяла на себе функції нагляду за тим, щоб норм шариату дотримувались у всіх сферах життя і до того ж всі без винятку мусульмани не залежно від їх походження та суспільного статусу. На нашу думку, до найбільш вагомих причин активізації діяльності ісламської опозиції в Саудівській Аравії можна віднести наступні:

1. Період 1980-х - початку 1990-х років певною мірою засвідчив, що династія Саудів неспроможна без зовнішньої допомоги (з боку немусульманських західних країн) вирішити проблему забезпечення національної безпеки країни і адекватно відповісти як на іранський виклик (після шийтської революції та в ході ірано-іракської війни), так і на іракську загрозу під час кризи в Перській затоці. Одним з наслідків стало те, що військові контингенти країн Заходу (насамперед, США) були розгорнуті на святій землі ісламу (що розглядалося як наруга над почуттями мусульман), а політика самої Саудівської Аравії набула чіткої прозахідної орієнтації;

2. Мало місце зменшення доходів від видобутку нафти², значні витрати на війну в Перській затоці і, як наслідок, певне падіння рівня життя.

Зараз цілком очевидно, що на межі 1980-х - 1990-х років в Саудівській Аравії сформувався новий тип ісламської опозиції, яка суттєво відрізняється за своїми кількісними та якісними параметрами (вік, рівень освіти, методи діяльності, ступінь охоплення соціальних верств тощо) від тієї, яка існувала в 1970-ті роки. Сьогодні ісламська опозиція в Саудівській Аравії - це десятки тисяч освічених молодих людей (більшість із них - учні міських середніх шкіл), на чолі яких стоять проповідники, викладачі та студенти насамперед релігійних університетів. Їх діяльність переважно (окрім традиційного нагляду за дотриманням норм шариату громадянами країни) спрямована на розповсюдження літератури та аудіо матеріалів відповідної спрямованості. Характерно, що до початку кризи в Перській затоці вони утримувались від будь-якої критики королівської родини, зосереджуючи основну увагу на проповіді традиційної ісламської ідеології, традиційних ісламських цінностей та критиці окремих державних чиновників за недотримання норм шариату. В ліберальних петиціях закликалось до зміцнення існуючих режимів, віталось рішення правлячих кіл стосовно створення консультативних органів як першого кроку на шляху створення представницьких інститутів всіх рівнів, ставилось питання про створення професійних синдикатів на кшталт королівської торго-

вельної палати, зверталась увага на доцільність створення більш незалежних мас-медіа, необхідних для мусульманських держав.

Зазначимо, що після закінчення війни більшість політичних груп та соціальних інститутів повсюди в монархіях Перської затоки виступили із закликами до надання їм більш регулярного та інституціалізованого доступу до процесу прийняття рішень. Опозиційні ж групи перейшли до відкритого протистояння режиму, вимагаючи проведення цілої низки перетворень в різних суспільно-політичних сферах.

Так, ісламісти в Саудівській Аравії в своєрідному відкритому листі до короля виступили з вимогою здійснення ряду реформ: створення незалежної Консультативної Ради, яка б мала реальну владу в сфері оцінки внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу країни; перевірку всіх державних чиновників на предмет дотримання норм шариату та оприлюднення результатів перевірки; введення суворої відповідальності всіх чиновників без винятку, зокрема тих, хто займає високі посади, за корупцію та інші зловживання та нагляд за діяльністю посадових осіб; відміну всіх політичних, адміністративних та економічних законів, які суперечать шариату; реалізацію принципів справедливості та рівності стосовно всіх членів суспільства незалежно від їх статусу; встановлення справедливості при розподілі національних багатств між усіма соціальними класами; створення сильної армії; реформування засобів масової інформації у відповідності із королівською політикою служіння ісламу та збереження за ними права на свободу конструктивної критики в рамках шариату; подальшу орієнтацію зовнішньої політики на захист інтересів мусульманської общини; вдосконалення релігійних інститутів країни, забезпечення їх необхідними матеріальними та кадровими ресурсами; уніфікацію всіх юридичних інститутів, надання їм реальної незалежності; гарантування прав особи та суспільства³.

Загальною характерною рисою ісламських петицій цього періоду було домінування легітимних аспектів; як правило, головною вимогою представників ісламської опозиції в більшості країн Аравійського півострова було створення дійових представницьких інститутів.

Як відомо, правлячі режими монархій Перської затоки використовують символи та риторику трайбалізму та ісламу в своїх легітимних формулах для підтвердження культурної та політичної автентичності системи в цілому та того факту, що вони дійсно репрезентують інтереси народу навіть без формальних інститутів представництва. Але оскільки ці символи та риторика відкриті для інших інтерпретацій, ісламські угруповання повсюди в країнах Перської затоки звертаються для обґрунтування своїх вимог щодо необхідності створення представницьких інститутів до коранічного припису, згідно із яким правителі мають практикувати консультації (*шуро*) при управлінні. Ісламські соціальні та добродійні інститути як сунітської, так і

шиїтської общин є основою для формування відповідних політичних вимог. Наприклад, в Кувейті три мусульманські добродійні організації – Товариство соціальних реформ, Товариство збереження спадщини ("*Салафійун*") та Соціально-культурне товариство стали організаційною базою трьох ісламістських блоків ("Братів мусульман", *Салафі* та шіїтів відповідно), від яких було висунуто кандидатів на виборах 1992 року. В Бахреїні шіїтський соціально-релігійний інститут *Маатім* (спілка, яка планує щорічні святкування, присвячені пам'яті Хусейна) став важливою основою для розгортання політичного руху. "Брати мусульмани" в Бахреїні, які діють, як і в Кувейті, під назвою Товариство соціальних реформ, також стали дійовими акторами в політичному житті країни⁴.

Таким чином, можна констатувати, що для арабських соціумів в повоєнний період була характерна:

- відсутність соціальних груп, які б виступали проти монархічних режимів. Зусилля опозиційних сил (насамперед, ісламістів в Саудівській Аравії) були спрямовані переважно проти конкретних заходів (або реформ) влади і мали на меті запобігти виходу владних кроків за межі мусульманських традицій;

- конструктивність (в більшості випадків) функцій опозиції в процесі соціально-економічної модернізації. Представники її світського напрямку по суті обгрунтовують необхідність, а також визначають напрямки наступних реформ, в той час як ісламісти виступають в ролі своєрідного індикатора готовності суспільства до сприйняття подальших змін;

- виникнення певного напруження в арабських суспільствах, як і процес формування опозиції в останні десятиліття, відбувалися значної мірою під впливом дії зовнішнього фактору, або ж були реакцією на активізацію тиску з боку останнього.

ПОСИЛАННЯ

¹ Gause F.Gregory. Oil Monarchies: Domestic and Security Challenges in the Arab Gulf States. – New York, 1994. – P. 86.

² Див: IMF. International Financial Statistics Yearbook. 1991. – Washington: IMF, 1992.- P.744-745.

³ R.Hrair Dekmejian. The Rise of Political Islamism in Saudi Arabia// The Middle East Journal.- Autumn 1994.- Vol. 48.- № 4 . - P.630-631.

⁴ Gause F.Gregory. Oil Monarchies: Domestic and Security Challenges in the Arab Gulf States. – New York, 1994. – P. 85.